

ложбе из сличних разлога организоване у више градова окупиране Европе. Димитријевић опширно пише о четницима, али не спомиње њихове огранке у другим деловима Југославије и њихов шовинизам подстакнут Априлским ратом и догађајима у прекодринским крајевима. С друге стране, партизанском покрету (структури, организацији, саставу, бројности) посвећује изненађујуће мало пажње, свдећи га на руководеће комунисте. Није разјашњено шта је, уз патриотизам, привукло људе у те одреде.

Овим смо се дотакли још једне слабости књиге, а она се огледа у недовољној контекстуализацији дела догађаја и појава о којима је реч у књизи. Док су немачки политички интереси за привлачење Југославије у Тројни пакт јасно објашњени, економски разлози су скоро потпуно занемарени. Исто тако, занемарени су економски интереси Трећег рајха у окупираној Србији и њена привредна експлоатација. А они су, пак, у великој мери одредили и границе окупиране Србије. Аутор неучествовање Румуније у нападу на Југославију објашњава само „старим савезништвом“ (80), занемарујући иредентистичке жеље румунског режима и зато могући сукоб са Мађарском око Баната који су утицали да Немачка не укључи и Румунију у напад и комадање југословенске територије. Исто тако, занемарујући политичке и економске интересе, Димитријевић Банат практично искључује из свог излагања. Исто важи и за Косово и Метохију: и за део који је формално остао део Србије под немачком влашћу није објашњено зашто и који економски разлози су за то били меродавни. О Санџаку је речено тек нешто више. Овакав приступ није објашњен, а сем вероватне жеље да обим књиге не буде превелик, не видимо ваљане разлоге.

Упркос овим слабостима, књига Бојана Димитријевића о 1941. години у Србији је врло добро и информативно штиво које подстиче на критичко промишљање новије историје, а посебно на ослобађање од догми и стереотипа које је историографија социјалистичког раздобља дубоко посејала. Истовремено, она представља и позив на опрез да се из некадашњег „једноумља“ не пређе у „другоумље“. Књига је опремљена мноштвом фотографија (чији избор је могао бити и срећнији), списком извора и библиографијом.

Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Милутин Живковић. *Стара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, књ. 1 и 2. Београд: Catena mundi, Институт за савремену историју, 2020, 498+478.

Анализирање улоге окупатора током Другог светског рата једна је од недовољно истражених тема у домаћој историографији. Аутори који се баве проучавањем овог сукоба принуђени су да приликом контекстуали-

зације теме истраживања користе већином старије радове из периода социјалистичке историографије. Књиге Ферда Чулиновића, Мухарема Креса, Венцеслава Глишића и Драгана Ненезића поуздан су извор у уском фактографско-хронолошком погледу, али су протоком времена, методолошким и тематским напредовањем историје као науке и отварањем нових архивских фондова у доброј мери превазиђене. Кључни проблем оваквог стања лежи у недостатку финансијских средстава. Нужно је истаћи да, за разлику од других колега, научници у Србији немају у већој мери могућност да кроз институционални оквир обезбеде новчана средства за истраживање у иностранству и да су принуђени да овакве истраживачке подухвате спроводе о свом трошку.

Колега Милутин Живковић један је од истраживача који је жртвовањем дела кућног буџета успео да прескочи ове ненаучне препреке. Као продукт ових напора стручна и шира јавност добила је на увид његову најновију књигу *Стара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*. Аутор у два тома, на укупно 980 страница, настоји да анализира најразличитије теме у територијалним оквирима Старе Рашке од прве до последње године италијанске окупације. Књига је оправдано структурирана по тематско-хронолошком принципу и састоји се од осам поглавља. Истраживање је у највећој мери утемељено на у нашој историографији недовољно коришћеним изворима који се чувају у Војном архиву у Риму, као и на архивским фондовима више домаћих централних и локалних архива.

Прву и кључну тему ове публикације представља питање развоја, обликовања и функционисања односа са становништвом окупационих италијанских власти на овом простору. Перцепција италијанске окупације у нашој јавности у већој мери је искривљена и често интерпретирана у складу са наративом холивудског блокбастера *Мандолина капетана Корелија*. Аутор нам овим истраживањем јасно разбија овакву романтичарску слику. Италијани су без великих потешкоћа реокупирали територију Старе Рашке. Први потези током августа и септембра 1941. били су да се кроз репресалије, у облику хапшења и стрељања, изврши тотална пацификација терена. Милутин Живковић указује на дистинкцију између начина на који је окупатор управљао територијом пре устанка и после њега. Поучени горким искуством Тринаестојулског устанка у Црној Гори, Италијани снажно утврђују своје гарнизоне у градовима, а војска преузима управљање и цивилним пословима. Нападе покрета отпора окупатор је кажњавао сурово, колективним одмаздама, спаљивањем села и пљачком. Аутор посебно истиче у овом погледу елитну дивизију Пустерија, коју по френетичности током извођења операција изједначава са немачким снагама које су гушиле устанак у Србији 1941.

Поред војне силе, играње на карту верске нетрпељивости локалног становништва, наоружавање и сарадња са покретима отпора били су додатни методи којима се окупатор служио на овом простору. Аутор је посветио пажњу и анализи италијанске пропаганде. Италијани су се представљали као гарант који ће обезбедити егзистенцију и мир Србима и Муслиманима.

Дељењем хране и медикамената, изградњом амбуланти и болница настојали су да увере становништво да они брину о њиховим потребама и да нема потребе да се опиру окупацији. Колега Живковић модел за овакве поступке окупатора види у његовом афричком колонијалном искуству.

Једна од кључних тема ове књиге јесте деловање комунистичког и равногорског покрета отпора у Старој Рашкој. У склопу опште стратегије Народноослободилачки покрет је на овој територији настојао да кроз посебан организациони оквир, као што је било оснивање Главног штаба за Санџак, и агитацијом укључи што шири слој становништва. Аутор издваја посебне потезе које је овај покрет отпора повлачио како би анимирао муслиманско становништво. Толерисање муслиманских милиција, преговори са њиховим командантима, додворавање и истицање верских посебности били су уступци који, како закључује Живковић, нису давали очекиване резултате. Бескомпромисна борба против окупатора била је још један од елемената опште стратегије који је спровођен и на овом простору. Аутор пажњу посвећује опису партизанског напада на Пљевља у децембру 1941. који ће, сигурни смо, посебно заинтересовати војне историчаре. Недовољно и неадекватно наоружање, мањак искуства и обученог официјерског кадра и појава недисциплине биле су главне препреке значајнијим ефектима оружане борбе Народноослободилачког покрета у Старој Рашкој.

Милутин Живковић се у овом делу рада ухватио у коштац са једном осетљивом и недовољно истраженом темом. Револуционарни терор у нашој историографији често се означава термином „лева скретања“, а подразумева злочине које су припадници комунистичког покрета отпора извршили над идеолошким и политичким непријатељима. Аутор, анализирајући примарне изворе, на овом микропримеру руши стереотип о комунистичком покрету отпора као о организацији која није чинила масовније злочине над цивилима. Партизани су током овог периода вршили ликвидације без суда и јасно утврђене одговорности, пленили и спаљивали имовину и протеривали са огњишта. Посебно потресан утисак на читаоца остављају описи метода приликом вршења убистава. Жртве су потапане у кључалу воду, паљене су им браде и бркови, избијани зуби, одсецани удови, уши и носеви, вађене очи и други органи.

Своју организацију на овој територији имао је и супарнички покрет отпора. Јак отпор становништва окупатору током 1941. и антимуслиманско расположење Срба Живковић издваја као два пресудна фактора која су била замајак организацији Равногорског покрета отпора на овој територији. Даљу експанзију четници су остварили уз помоћ окупатора, са којим су на овом простору отворено сарађивали. У овом делу књиге, описујући улогу мајора Павла Ђуришића и његов однос са италијанским окупатором аутор је успео да значајно помери досадашње спознајне границе. Услед хроничне недисциплине и нетрпељивости између официјера које је слала врховна команда и локалних старешина, овај покрет отпора развијао се спорије од партизанског. За разлику од других истраживача, у већини социјалистичке историографије, који су у злочинима над цивилима видели

искључиво тенденцију равногораца да етнички очисти овај простор, Живковић је корене пронашао много дубље. Он не спори присутност и наведеног елемента као дела мотива, ипак поставља и тезу да је ово био пре свега наставак српско-муслиманских сукоба који се на овим просторима одвијају вековима. Равногорци су на овој територији починили тешке злочине. Издвајају се операције које су јединице под командом мајора Ђуришића извршиле током јануара и фебруара 1943. Вођене жељом за осветом и пљачком, али и настојањем да се спречи успостављање „Велике Албаније“, јединице Југословенске војске у отаџбини су, према ауторовом истраживању, спалиле 40 села и убиле око 2.800 људи (од чега 2.000 жена, деце и старца) у Бјелополском срезу. У другој операцији у фебруару 1943. на територији Пљеваљског, Прибојског и Чајничког среза убијено је између 2.000 и 4.000 људи.

Значајну оружану силу на територији Старе Рашке представљале су и муслиманске милиције. Аутор, ослањајући се на податке из примарних извора, наводи да су ове снаге у јесен 1942. бројале око 6.000 људи. Муслиманске милиције оствариле су најприснију сарадњу са окупатором, о чему сведочи податак да су поједини команданти носили униформу италијанске војске. За разлику од покрета отпора, ове јединице нису имале јединствену команду, услед суревњивости која је владала између команданата. Снабдевени италијанским наоружањем, Срби и Муслимани су водили интензивне сукобе. Живковић је, само у периоду од септембра до децембра 1942, избројао 127 оружаних инцидената у којима је погинуло 226 људи. Ове јединице вршиле су и етничка чишћења Срба. Аутор наводи податак да је у операцијама од маја до јуна 1943. спаљено 37 села, расељено 2.300, ухапшено 900 и убијено 212 људи.

Како је текао живот обичних људи под оваквим околностима, још једна је од тема које су анализирани у књизи. За разлику од територије под командом војног заповедника за Србију, на којој су грађани у већини били ускраћени за редовно снабдевање и често гладовали, у Старој Рашкој су се сељаци суочавали са овим проблемом. Учестала ратна разарања пустошила су села и остављала њихове становнике без основних животних намирница. Грађане је, углавном редовно, снабдевао италијански окупатор. Константан страх од могућег насиља и ограничено кретање били су такође део свакодневице становника Старе Рашке.

Аутор је у највећој мери, и поред свих искушења, успео да остане непристрасан и „хладне главе“ изврши научну ревизију досадашњих и пружи нове резултате. Ово је био посебно сложен процес с обзиром на спиралу злочина, испреплетане односе између окупатора, покрета отпора и становништва. Мишљења смо да ће ова књига представљати поуздан извор сазнања и да ће помоћи у превазилажењу поједностављених и стереотипних перцепција, посебно будући да је ова тема и данас актуелна и да се учестало злоупотребљава у дневнополитичким и међуверским обрачунима. Окупација, колаборација и покрети отпора феномени су који се на територији Старе Рашке манифестују у свој својој сложености. Наведено књигу колеге Живковића издваја из жанра искључиво локалне историје и пред-

ставља незаобилазно штиво за све који настоје да на научан и у хеуристичком погледу беспрекорно утемељен начин сагледају карактер Другог светског рата на територији Краљевине Југославије.

Раде РИСТАНОВИЋ

Михаел Антоловић. *Чедомир Попов. Интелектуална биографија*. Нови Сад: Матица српска, 2021, 307.

Како то аутор ове књиге с правом примећује, биографије су у нашој историографији запостављен жанр, а тек нешто боље стојимо са историјом историографије и делима о историографској методологији. Михаел Антоловић, професор Педагошког факултета у Сомбору, један је од ретких који се код нас на систематичан начин бави теоретским и методолошким питањима историчарског заната. Због тога није случајно што је управо он за предмет своје најновије монографије изабрао баш Чедомира Попова, вероватно највеће име онога што бисмо условно могли да назовемо војвођанском историографијом (колико год да ће се неки намрштити на овај назив) и једно од највећих имена српске историографије уопште. Овај суд, који аутор овог приказа дели са аутором књиге коју приказује, Антоловић је у свом раду више него добро образложио и документовао.

Књига о којој говоримо је (како се види и из подналова) интелектуална, а не целовита биографија академика Чедомира Попова. Правих биографских података који се не би односили на професионалну каријеру Попова има јако мало, но будући да се ради о човеку који је целог свог живота био историчар и „јавни интелектуалац“, у његовој интелектуалној биографији је сублимиран највећи део његовог живота или бар онога што је у њему било заиста битно. Сигурно је да би целокупна биографија обелоданила и неке занимљиве детаље из личног живота, о пријатељствима и блиским људима, који би вероватно додатно осликали и Попова као човека, али мислимо да се та димензија његове личности такође доста добро ишчитава и из његове интелектуалне биографије, чији се главни део састоји из увода и десет поглавља. Материјал је углавном распоређен хронолошки, делом и тематски.

Прво поглавље (стр. 17–38) је „најбиографскије“, у обичном смислу речи, дубоко утопљено у интелектуални развој јунака књиге, као и друштвене и интелектуалне околности у којима је стасавао. Посебно је важан институционални оквир у који се током раздобља које ово поглавље описује (1936–1970) Попов укључио и у коме је практично деловао највећи део свог професионалног живота: Филозофски факултет у Новом Саду и Матица српска. У њему се говори и о првим радовима, специјализацији и ис-